

HIVATÁSOS SZÍNJÁTSZÓINK ELSŐ ELŐADÁSAI.

Minden mondának jellegzetes sajátága, hogy egy hős köré csoportosítja az eseményeket s hőségnek mindenben döntőszerepet tulajdonít. Egy kissé így van ez minden emlékezéssel. Így történt ez a most százötven éves jubileumát ünneplő magyar színészet kezdő korával is, melyben a köztudat Kelemen Lászlót vezéri szereppel ruházta fel. Nemzeti színészeink öntudatra ébredésük idején ősök után kutattak és így jutottak el Kelemen Lászlóhoz, kiről az úttörők közül még aránylag legtöbbet őrzött meg az emlékezés; társai teljesen elvesztek a személytelenség homályában. A százéves jubileum «földönjáró csillagokká»¹ magasztosítja első színészeinket a megszerpítő messzeségben s ezt a csillagfényt legragyogóbban Kelemen László feje köré fonja. Színészetünk története nem tud ennek a glóriának a káprázatától szabadulni s Kelemen Lászlót megteszi vezérnek, ami nem volt soha s ami nem is akart lenni.

Ez a megállapítás nem akar semmit sem levonni Kelemen László érdemeiből; inkább ki akarja emelni őket pályájának és egyéniségének helyes beállításával. Kelemen László nagysága épen abban van, hogy nem voltak vezéri álmái. Mint közkatoná akarta szolgálni és szolgálta is a magyar színészet általa szentnek megismert ügyét. Ő hozta érte a legnagyobb áldozatot, biztos állást, tisztos társadalmi helyzetet, sőt egyes hagyományok szerint szerelmi boldogságot is áldozva érte.² Kelemen László nem vezér, több ennél: tiszteletet keltő jelkép. Neve az összes névteleneket, személyteleneket is magába rejti; a magyar színészetnek nagy Ismeretlen Katonája ő s ha emlékének áldozunk, valamennyit értjük vele. Pályáját ép az teszi magasztossá az emlékezésben, hogy azok közé a ritka áldozatos pályák közé tartozik, melyeknek mozgatói között semmi helyet sem foglal el az egyéni becsvágy. Itt egyetlen

¹ Jókai Mór alkalmi darabja az 1890-i centenáris nemzeti színházi előadáson.

² Kelemen László életére nézve l. Lugosi Döme szerető elmélyedéssel írt életrajzát: *Kelemen László és az első Magyar Játzó Színi Társaság*. Makó, 1927.

rugó van: az áldozatokat követelő nemzeti lelkesedés a szent ügyért, ahogy az a nemzeti ébredésnek ezekben az áldozatos éveiben is csak ritkán munkál ilyen tisztán és egyedülvalóan

Kelemen László mindenesetre ott van ennek a küzdelme hat esztendőnek minden harcában; ha kell: a háttérben, ha kell: az élen. Ha kell: követségbe megy; ha kell: pénzt gyűjt, játszik, darabot ír. A maga személye nem fontos neki, csak az ügy. Hivatalosan csak egész rövid ideig, 1795 júniustól decemberig s akkor is csak mint egy háromtagú bizottság egyik tagja állott a társulat élén. De mégis ő segít alakítani, ő segít megkeresni azt a formát, mely a magyar színészet fennmaradását leginkább biztosíthatja. Ez a formakeresés ennek a hat esztendőnek legjellegzetesebb jelensége. Egyedül-e, vagy a németekkel, főúri főigazgatás alatt, vagy szakigazgató vezetésével, tisztán drámai vagy a daljátékot is felölelő műsorral játszanak-e: ezek a kérdések merednek első színészeink elé; ugyanazok a problémák, melyeknek egyikét-másikat még száz év múlva sem tudja megoldani a magyar színészet.

A problémák súlyát növelte, hogy ép Budát és Pestet szemelték ki működésük színhelyéül, ahol nagyobb nehézségek tornyosultak működésük elé, mint más városokban, és hatévi, hosszú megszakításokkal tarkázott szizifuszi küszködés után maguk is rájönnek, hogy előbb végig kell járniok a vidéki vándorlás iskoláját. És mégsem mondható tévedésnek az, hogy éppen itt kezdték működésüket. Hagyományra építettek, hisz 1784-ben és 1785-ben Buda és Pest volt természetes adottságainál fogva az első magyar színi kísérletek helye. A II. Józseftől hivatalos és szellemi fővárossá emelt kettős város megnövekedett magyar lakosságának előbb a német színészek akartak a *Gróf Waltron* magyar előadásával kedveskedni, majd ennek hatása alatt a Bacsányi szervezté Magyar Játsszók Társasága adta elő Voltaire *Mahometjét*. 1785-ben Simai Kristóf *Mesterséges ravaszsága* kerül színre s ezt ismételték meg 1789-ben a hazafias pesti növendékpapok, kiknek lelkes játéka Dayka Gábor ódájában kapott örök emléket.¹ Első magyar hivatásos színészeink hagyományt is teremtettek: csodálatos érzékkel jelölték meg a magyar nemzeti színészet ígéretföldjét, ha számukra nem termett is még gyümölcsöt. 1807-ben már azzal jön Pestre a második magyar színész-csapat, hogy neki «jussá» van a játékhoz Budán és Pesten.²

¹ V. ö. Bayer József: *Az első magyar nyelvű színelőadás a fővárosban és Gróf Waltron*. IK. 1903. 129. s. kk. II. — Waldapfel József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből*. Bp. 1935. — Rexa Dezső: *Az első magyar nyelvű színelőadások Pesten és Budán*. Tanulmányok Budapest múltjából III. Bp. 1934.

² V. ö. Pukánszky Kádár Jolán: *Iratok a Nemzeti Színház történetéhez*. 1938. I. I.

Ezt a «just» küzdötték itt ki úttörő színészeink, mely annyi erőt adott az utódoknak a küzdelemre, mint a honfoglaló magyaroknak a hun-rokonság tudata. A jövődől lehetőséget érezték meg a jövő magyar fővárosában, mert a jelen nem volt kecsgetetöl.

Az első nehézség a színházlátogató magyar közönség kis száma volt. 1790-ben, mikor a szent korona visszatért Budára, az a látszat támadt, mintha Buda és Pest hirtelen színházi városokká váltak volna. «Édes álom-é vagy Valóság, a' mit látok? — írja Kazinczy *Hamlet*-fordításának ajánlásában. — Budának utszáin nem az az el-asszonyosodott, elpuhult Nép tolong, mellyet még tavaly nap-paizsok alatt, le vontt süvegekkel, fel-tornyozott hajjal, tarka strimfliben láttam sétálgatni; Hazám Anya-városában nem hallom többé úgy, mint az előtt még kevéssel, tsak annak a' Nemzetnek mormogását, a' melly eránt Hamilcari idegenséget igyekeztek belénk önteni hanyatlásunkat előre-látott Atyáink: — ime' közelítő ló-kopogást hallok, a lobogó kalpag, a' sugár kótság toll, az idegen szabású hosszas tóga helyett felöltött katonás sagum, a' tsillámló széles kard, 's tarsolyain vissza-nyert koronánk' képe vagy őrbagoly, a' tárogató súp' keserves emlékezetű hangja, a' kardtsörtetés, az ágaskodó lovak nyerítése...»¹ De ez csak a szent korona ünnepnapján volt így, mikor az egész ország Budára sereglett. Mire a magyar színészcsapat október végén az első előadásokig jutott, már a pozsonyi koronázásra csomagolt mindenki, a két város ismét felöltötte kevésbbé szittyá, hétköznapi arcát s ismét vegyes lakosságú város képét mutatta. A magyarságnak nem annyira számaránya volt kicsi, hanem társadalmi széthullása, szervezetlensége nagy, minek folytán nem tudta erejét érvényesíteni s nem ötvözödhett színházi közönséggé sem. A vezető körök nagy műveltségűek, de ez a műveltség merőben idegen. Budán és Pesten élnek társadalmi élet volt; gróf Hofmannsegg² útleírásában budai időzéséről írva, nem is győzi felsorolni a sok összejövetelt, vacsorát, színházat, álarcosbált. De gróf Zichy Károly országbíró házában franciául beszélnek, Podmaniczky, Haller, Schönstein helytartótanácsosok társaságának németes a műveltsége. Legjobban a virágzó zenei kultúra jellemzi ezeket a köröket. Zichy gróféknál kívülről tudják az egész *Varázsfuvolat*, elő is adják zongorakisérettel s az országbíró maga is énekel a karban. De ez a nagy zenekedvelés csak akadályá a magyar színészek boldogulásának. A német színháznak nagyon magas színvonalú, a legjobb német napitermést, Shakespeare-t és a

¹ Kazinczy levelezése. II. 85.1.

² *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon*. Ford. Berkeszi István. 64—66. l.

német klasszikusokat is felölelő drámai műsor mellett virágozó operája van; 1793-ban, a magyar színészek keserves küzdelmeinek idején, mutatja be Mozart *Varázsfuvoláját* a kitűnő basszistával, Weinmüllerrel Sarastro szerepében, úgy, hogy idegenek csodálattal hallgatják az előadást.¹ A pesti német színház mindinkább kezdő tehetségek iskolája lesz a bécsi opera számára. Így a német előadás élvezet a pest-budai vezető körök számára, míg a magyar csak hazafias áldozat. Operája nincs, első műsorán a német színház lejátszott darabjai szerepelnek, színészek darabos, hevenyészett fordításában. Pedig akkor is erősen érvényes Rákosi Jenőnek egy századdal későbbi megállapítása, hogy a közönség nem hazafias áldozatot hozni, hanem szórakozni megy a színházba.² Ezt az igazságot véres valóságként kellett átélniök a magyar színpad úttörőinek. A német színház látogatását senki sem érezte hazafiatlanságnak, még akkor sem, mikor már ott vergődött mellette a magyar társulat. A nyelvkérdés még nem ivódott be a köztudatba, az irodalom is ép hogy pengetni kezdte. A német színészek pedig a magyar színjátszók megjelenése után mindjobban kezdtek kedvezni a magyar közönségnek, műsorukon egymást érik a magyar tárgyú, sőt hazafias darabok. Német és francia műveltségénél fogva inkább a magyar előadásra érezte idegenül magát ez a közönség. S ha mindezek ellenére hazafias áldozatból egyszer mégis elment a magyar előadásra, ilyen lelkesedési alapon meg lehetett tölteni a színházat egy-két alkalmi előadásra; a végső cél azonban nem ez volt: állandó közönséget kellett nevelni. De míg ezt elérik, hosszú, nehéz utat kell megfutni; még a Nemzeti Színház megnyitja idején is csak egy előadásra való magyar közönség akad, ismétléseknél üres a ház. Állandó közönségük csak az operáknak van, melyeket többször is meg lehet hallgatni egymásután.

Hiányzott Budán és Pesten az az egységes magyar közönség, amely vidéken, különösen Erdélyben és a művelt magyar Felvidéken szinte személyes viszonyba lépett a színészekkel. A kassai közönségről szólva, Déryné legjobban megjelöli ezt a különbséget: «Ott volt az élet, — írja — a vidám zajos élet! Nem csoda! e kis vidám körbe összesereglett művelt közönség, mely egészen ellepni lát-zott a járdát, oly soknak tetszett s ez a sok mind barátságosan köszönt, mosolygó arcokkal... Míg a nagyszerű Pesten oly távol a közönség a színészektől, mintha, mint idegen elemek, távol álltak volna egymástól; itt ugyan gyéren mosolyogta meg egymást és még a ok

¹ V. ö. Kádár Jolán: *A budai és pesti német színészet története*. Bp. 1914. 47. s. kk. II.

² Rákosi Jenő: *Emlékezések*. Bp. é. n.

publikum is kevésnek látszott. Itt oly hideg volt!»¹ Pest már kisváros korában is magában hordta a nagyváros lelkét, nagyobb merevségét.

Ami most már a két város hivatalos magatartását illeti a magyar színészekkel szemben, ez nagyon különböző. Buda magatartása mindenféle színészekkel szemben elutasítóbb.² Buda polgári város, az újonnan idetelepedett arisztokratákat és hivatalnokokat mindig előkelő idegeneknek érzi. Ezeknek, ha Budán laknak is, többnyire Pesten is van házuk, mint Zichy országbírónak, szórakozni pedig épúgy, mint ma, csak Pestre mennek, ahol már akkor a vásárok folytán mozgalmassabb az élet, más a lelkiség és nagyobb az elvegyülési lehetőség is. A budai polgár is, kinek elvi magatartása a színházzal és egyéb mulatozással szemben elutasító, még inkább Pestet keresi fel, ha egyszer kirug a hámból.

A magyarsággal szemben pedig éppen különböző a két város magatartása. Az úttörő magyar színtársulat küzdelmeinek kortársa és első történetírója, Endrődy János, dicsérettel emeli ki Pest város hazafias jóindulatát: «Pest Szabad Királyi Városának érdemes Tanácsa, még ezen Magyar Játászó Társaságnak ügyében is elegendő-képpen kimutatta Hazafiságát. Valóban oly szorgalommal folytatá ezen Társaság dolgát, a mint jó Hazafiakhoz illett.»³ Ez annál is inkább kiemelendő, mert a magyar játékszín történetével foglalkozó összes munkák úgy igyekeznek feltüntetni a dolgot, mintha Pest városa a német színészek pártfogója és a magyarok ellensége lett volna s közbenjárásra a magyar színészekért a bérlőknél csak felső nyomásra vállalkozott volna.⁴ Pest városa magától nem adhatott játszási engedélyt, hisz a német bérlővel több évre szóló szerződése volt. A magyar színészek nem is tudták volna megadni a németek által fizetett bért, erre pedig az amúgy is nagy gazdasági nehézségekkel küzdő városnak szüksége volt. Ezt két évtized mulva helyesen látja meg József nádor, mikor a magyar színészeket arra buzdítja, hogy előbb vidéken tökéletesedjenek s csak akkor akarjanak Pesten színházat építeni, mert az építés oly időben, mikor még nem emelkedtek a Pesten megkövetelt színvonalra, csak anyagi összeomláshoz vezethet.⁵ A fejlődésnek törvényei vannak, melyeket szellemi téren épúgy nem lehet átugorni, mint fizikai

¹ *Déryné naplója*. Kiadta Bayer József. III. 364. l.

² V. ö. Pukánszky Kádár Jolán: *Budai színészet*. A Szinpad. 1936.

³ Endrődy: *Magyar Játékszín*. XXXIX. l. 1. bb. jegyzet.

⁴ Bayer József: *A nemzeti játékszín története*. Bp. 1887. I. 76. l. «Buda és Pest tanácsaitól mit sem remélhetek, mert azokra nézve akkor még nem létezett magyar érdek... A szellem idegen, hogy ne mondjuk, nemzetellenes volt e két város tanácsában.»

⁵ Pukánszky Kádár Jolán: *Iratok a Nemzeti Színház történetéhez*. 4-7. l.

területen. Pest város magatartását a koronatanú Endrődy Jánossal szemben hazafiatlannak feltüntetni, merő kortévesztés.

Még a kevésbé magyar és konzervatívabb Buda magatartását sem lehet ellenségesnek nevezni, inkább késedelmeskedőnek. Endrődy Pest város dicsérete után Budára fordítva beszédét, így folytatja: «Vajha e város' példáját követte volna Buda várossa is. Ez még akkor ásezőzva nyúla a' Társaság peréhez, midőn amaz (t. i. Pest) régen el-is végezte. Ugyan ezért jelenvaló munkában csak Pest városának végezéseivel fogok élni, mivel ez fontosabban, szorgalmatosabban, és egyenesb úton végezett mindeneket a Budainál.»¹ A budai tanács urainak egyéni álláspontját fejezi ki az az Endrődy-nél följegyzett kis eset, mely a magyar színészeknek háromtagú, Kelemen Lászlóból, Ráth Pálból és Fülöp Istvánból álló küldöttségével a budai tanácsban történt:² «Különbféle, igen alaton elméket illő kérdéseket tevének a' Tanácsban e' jelen való Tagoknak. Egy a Tanácsbéli Urak közül gunyolódó ajakkal így szólla: Hát van e' kendteknek Hantzburstyok is már? Erre egy a' jelenvaló Tagok közül, kezével a' kérdezőre mutatván, így szólla: Ha szükségünk leszen reá, reménylyük, alkalmatost arra is találunk.» Mindenesetre jellemző adat első színészeink önérzetére és diplomáciai érzékük teljes hiányára. Erre pedig a tárgyalásoknál felettébb nagy szükségük lett volna. Ezért tudtak oly nehezen előre vergődni s volt újra meg újra szükségük különféle közéleti férfiak közvetítésére, kik az ügyeket nagyobb gyakorlattal, ügyességgel és simasággal vezették. Színészeink képviselték azonban ezzel szemben az igazságukba és jogukba vetett feltétlen hitet és meg nem alkuvást, mely az ügyet nehezen vitte ugyan előre, de elveszni nem hagyta.

Mert a társadalmi életben, nemzetiségi megosztásban, a fejlett német színészet versenyében rejlő nehézségeken kívül színészeinknek még egy jogi nehézséget is le kellett győzniök. Ez a német színházak bérlőjének Pest és Buda városával kötött szerződése volt, mely egyfelől neki biztosította az alkalmas játszóhelyeket, de ezen túlmenően mindenemű mutatványok szabadalmát is. Tehát a magyar színészek elé kétszeres akadály tolt: először a szabadalom gátját kellett átvágniok s csak akkor foghattak a feladat másik, nem kevésbé nehéz feléhez: alkalmas játszóhely kereséséhez.

A színházügy bérlőinek az a joga, mely Buda és Pest városok területén nekik minden mutatványra kizárólagos szabadalmat biztosít, 1786-ból származik.³ A nemzeti színészet ellen ennek

¹ Endrődy i. h.

² U. o. XV. l.

³ L. bővebben Kádár Jolán: *A budai és pesti német színészet története*. Bp. 1914. 27–28. és 40. l.

a szabadalomnak nem lehetett éle, hisz keletkezése idején még nem is volt magyar színészet. A német színházbérlőnek ezen a jogán az első rést épp a magyar társulat ütötte, egyebekben azonban továbbra is fennállott. Ezen az alapon követelt a német színház igazgatója Döbler bűvész nemzeti színházi felvételekért még 1838-ban is a Nemzeti Színházról illetéket.¹

Hatalmas aktacsomók őrzik a német színházak bérlőinek a «Fliegende Spektakel»-nek nevezett mutatványosokkal folytatott pereskedéseit. Még nagyobb ellenzést keltett a magyar színészek megjelenése, mert éppen a tulajdonképeni színházi közönség nagyobb, magyarokból álló részének elvonásával fenyegetett s megerősödésük az amúgy is nagy anyagi nehézségekkel küzdő német színészet végromlását jelenthette. Értelhető tehát Unwerth grófnak, a német színházak bérlőjének ellenszögülése, annál is inkább, mert teljesen idegen volt, német birodalmi gróf, kit a magyarsághoz sem vérsége, sem lelkülete nem kötött. De nemzeti ellenzetenvet látni az ő ellenállásában mérő kortévesztés. Nem voltak neki ilyen magasrendű szempontjai. Egy második német társaságnak épügy nem, vagy még kevésbé adott volna engedélyt.

Az első színésztársaság, melynek tagjai Pethő Ádám, Soós Márton, Horváth János és Baranyi Balázs voltak, visszatorpant a tornyosuló nehézségek előtt s nem jutott el az engedelem elnyeréséig. Több szívósság volt a második társulatban, mely Kazinczy Ferenc felhívása nyomán állott egybe, ki *Hamlet*-fordítását akarta vele eljátszatni. Tagjai Baranyi Balázs, Horváth János, Kelemen László, Nemes András, Popovits András, Ráth Pál, Rózsa Márton, Szomor Máté, Ungváry János voltak. 1790. szeptember 21-én kezdték meg munkájukat Ráday Pál és Kazinczy Ferenc vezetésével. Négy nap múlva hozzájuk áll még Fülöp István s az első nőtagok, a «felejtethetlen» Moór Anna, Nagy Mária, Nagy Erzsébet és Termetzky Franciska. Nagyrészt magyar nemesi családok tagjai, tanult emberek; három jogvégezett, egy mérnök. Kelemen László Grassalkovich Antal herceg ügyésze. A többiek az úttörő szintársulat letörése után visszatérnek polgári foglalkozásukhoz. Csak Kelemen tusakodik tovább a felismert igazság megvalósításáért, mely nem futó ötlet életében, hanem vezérlő gondolat.

Az összegyűlt társulatra sokféle munka várt: először engedélyszerzés az országgyűlés tartama alatt tartandó néhány alkalmi előadásra, ezzel párhuzamosan a szabadalom kivívása az állandó megtelepedésre s játszóhely keresése. Az első természetesen könnyebben volt elérhető, de a közelebbi feladat nem vonta el figyelmüket a végcélról. Míg az elsőt

¹ Székesfővárosi Levéltár Miss. a. m. 9438.

tisztán szóbeli tárgyalás útján bonyolították le, a második csak hosszantartó ügymenet árán valósulhatott meg, a hivatalok és hatóságok sokágú útvesztőiben. Úttörő színészeink jogi képzettsége itt érvényesült igazán. A tárgyalásokkal, deputációzásokkal, beadványok szerkesztésével párhuzamosan azonban megkezdődött a tulajdonképeni színészi munka is: a műsormegállapítás, szerepek kiosztása és a próbák.

Az első tárgyalásokat az engedély és játszóhely ügyében Kazinczy kezdte, de nem ért el eredményt s dolgvégezetlenül kellett hazatérnie vidékre. Ráday Pál a dolognak csak szellemi vezetését vállalta, színi tapasztalatainak, nagy irodalmi és esztétikai műveltségének gyümölcsöztetését a nemzeti ügy érdekében. Ez meg is felelt természetének; a közélettől, hivataloktól irtózó «szép lélek», vagy, mint Kazinczy nevezi, «der stille Gelehrte», ép ezért nem is vállalt hivatalt és péceli otthonában s gyakori pesti tartózkodásai folyamán nemes szenvedélyeinek, főképp az irodalomnak és színháznak s a társasélet örömeinek élt. Későbbi német színigazgatói pályáján sem túlekedett soha: az első külső akadály elkedvetlenítette és visszavonulásra készítette. Ez az oka annak, hogy, mint Endrődy írja, távolról, «csak mint valamely öveg-tüskéből néz é a 'Társaság' akadékat, Kormány-Rudhoz átalla markosan nyulni, tartván attól, ne talántán hólyagot törjön még igen gyenge tenyerére». Mire a játszóknak félve, hogy ha semmivé válik igyekezetük, «a Magyar Nemzetet-is teli torokkal kikatzagják reánk agyarkodó ellenségeink», nemzeti becsületből «egybeveték vállalaikat». A megindítás Kazinczy és Ráday Pál érdeme, az első akadályon már maguk erejéből vergődnek át színészeink.

Ők szerencsére nem fáradt arisztokraták. Mint kisenemesi sarjak nemzedékeken át megszokták már a küzdést s rettenthetetlen szívóssággal vetették magukat az ügyre, mely számukra a nemzeti becsületet jelentette. Elkezdték hát a deputációzást. Először a budai tanácshoz mentek, hátha megkaphatnák a hajóhid mellett üresen álló Reischl-féle fabódét, melyben az 1784-i első magyar előadás is folyt. De látva, hogy a szabadsalom folytán az előadáshoz csak Unwerth grófon keresztül visz az út, őt kereste fel a társaság képviselőiben Kelemen László, Fülöp István és Kóré Zsigmond. A grófnál többször megfordultak, «az engedelmet mégis külömbféle színlelt okok alatt meg nem nyerhették».

Erre színészeink bámulatraméltó mozgékonyssággal sorra vették az országgyűlésen időző közéleti méltóságokat, pártfogásukat kérve. Többek érdeklődését sikerült is megnyerniök az ügynek, Endrődy azonban csak kettőt nevez meg, kik az engedély kieszközlése körül érdemeket szereztek. Az egyik báró Orczy László (nem Lőrinc, mint Bayer mondja) udvari kamarai alelnök, a másik gróf Zichy Károly, a nagyműveltségű ország-

bíró, ki fiatalos lendülettel keresztülhajtotta az ügyet. Unwerth az ország első méltóságának nem mondhatott nemet s színészeinknek egy héttel az első előadás előtt, október 18-án sikerült Unwerthtel megegyezésre jutniok. A társaság egyelőre hat előadásra kapott engedélyt és pedig három hétfői napon Budára, három szerdai napon Pestre. A bérletjövédalom a német bérletet illette.

A megegyezés gazdaságilag fölöttébb kedvezőtlen volt a magyar színészek számára; de ők ezzel nem törődtek. Nem akartak tőle anyagi eredményt, csak azt akarták megmutatni, hogy a magyar mindenre képes, még a színészetre is. Ráday Pál emelkedett lelke azonban felháborodott azon, hogy mennyire nem úri módon zsákmányolta ki Unwerth a neki kiszolgáltatót, anyagilag gyengébb társaságot s szemére lobbantotta aljasságát. Erre Unwerth azzal válaszolt, hogy az engedélyt visszavonta s csak Zichy Károly újabb közbelépésére adta meg ismét. Végül is csak két előadást tarthattak meg, mert a rendek Pozsonyba távozása után Unwerth ismét visszavette az engedélyt. A színészeknek most már nem volt kihez fordulniok. Ennyi viszontagság előzte meg az első előadást, melyet 1790. október 25-én tartottak a budai Várszínházban és két nap mulva megismételték a pesti Rondellában. A megnyitó előadásra nem *Hamletet* tűzték ki, mint Kazinczy szerette volna, de még harmadik előadásul sem, ahogy később remélte. Mint Ráday Gedeonnak Kazinczyhoz intézett leveléből kitetszik, a színészek igen nehéznek találták. Ez a «nehézség» azonban nem csupán a *Hamlet* belső tartalmára vonatkozott. Ha a pesti német színészek megbírkóztak vele ugyanabban az esztendőben, nem valószínű, hogy a magyarok ne merték volna erejüket hozzá mérni. *Hamletnek* abban az erősen átdolgozott happy-endes alakjában, melyet Schröder átdolgozása képvisel, semmi sincs abból, amit benne ma nehéznek tartunk; a tragikái él letompul, a zengő jambusok, szárnyaló dikció lapos prózává s a polgári szomorújátékok józan és közérthető stílusává egyszerűsödik itt — hisz Schröder ennek a műfajnak volt szorgalmas művelője a német színpadi irodalomban s ehhez hasonította *Hamletet* is. A nehézség másutt volt: Kazinczy fordításában. Az ő «különös kellemességű» nyelve még távolabb állott az akkori köznyelvtől, mint a mai beszédétől, erőltetett újításaival furesának és komikusnak tetszett s erősen idegenszerű volt. Kazinczy fordítási elveihez tartozott, hogy idegen drámák fordításaiban helyénvaló az idegenszerűség. «Magyar scénájú drámában — írja — én se szóllanék *ξείνολογος* és nem ejtenék *ξείνολογισμος*-t... Ha az idegen scénájú Drámában a szóllók idegen módon beszélnek, azon a fül úgy nem botránkozhatik meg, mint a szem nem, hogy rajtok spanyol öltözetet etc. lát.»¹

¹ Kazinczy Levelezése. III. 153. l.

Kazinczy elméleti elgondolására azonban rácsfolt a gyakorlat. Színészeink a hagyományost és megszokottat keresték már akkor is, mikor még alig volt hagyományuk. Csaknem mind piarista növendékek s még élénk emlékezetükben élt a «magyar Plautus», Simai Kristóf *Mesterséges Ravaszágának* öt esztendővel azelőtti előadása, egyikük-másikuk mint törvény-hallgató talán közre is működött benne. A növendékpapok egy esztendő előtti előadása sem mehetett feledésbe az akkor még kicsi Pesten. Mindenesetre könnyebben tanulták s nagyobb eredménnyel remélték a közönség előtt is szárnyra bocsáthatni a «magyar Plautus» tősgyökeres magyarságú, bár olykor kissé nehézkes ígét, mint Kazinczy «különös kellemességű» sima mondatait. Így eshetett a választás Simai darabjára, az *Igazházi egy kegyes jó atya* c. magyarításra, melyet Brühl polgári drámájából, a *Der Bürgermeister*-ből fordított. Ez kipróbált darab volt, a német színeszek is játszották, ebben is csak két nő szerep volt, mint *Hamlet*-ben, és a felvilágosodás eszmeköréből fakadt szellemi tartalma is sikert ígért.

Az előadást egy nyomtatott tudósítás előzte meg a hazai német irodalom érdemes munkásának, grubenfelsi Gruber Károlynak tollából. Megemlékezik ez a tudósítás azokról, kiknek az előadás létrehozásában érdemük volt: «Felséges Uralkodónknak Nemzeti Magyar Nyelvünk iránt közönségessé tétetett Kegyelmes Tettzése szerint, Nemes Magyar Hazánk Felsőségének Kegyelmes jóvá-hagyása, és némelly Nagyérdemű Fő Méltóságoknak örök emlékezeti oszlopára méltó hathatós közbenjárások mellett, Nemes Magyar Hazánkban, ami édes Anya nyelvünkön tartandó Teatromi épületes Játék multságok felállítottak.» — Távlabbi programot is ad: «Melly... Nemzeti Teatromán Nemzeti Történet-darabokat kíván jádzeni». De főcélja «nyilvánosságossá tenni», «hogy híres Magyar Nemzetünk, valamint egyéb akarminemű ditsőitő Nemzeti tulajdonságokban, ugy e részben sem fog alább való lenni akar mely Európai Nemzetnél is».¹

Az első előadás, amennyire a rendelkezésünkre álló forrásokból megállapítható, nem hozott csalódást. Ráday Gedeon levélben számol be Kazinczynak az előadásról: «Az Igazházi nagy applausussal játzattatott mind Pesten, mind Budán, ugy hogy még a Judex Curiae maga is tsattogtatott applausust a' Játtzóknak. Nevezetesebben jól viselték magokat a' két Leányok, kik abban az Anyát és az Leányt játtzották; a' férfiak közül pedig jól játtzott a' Polgár mester, a Notárius és a Káplár, még a többit is el lehetett nézni, kivált Igazházi szolgáját...»²

¹ Kazinczy Levelezése. II. 164. l.

² Kazinczy Levelezése. II. 162. l.

Eddig nem tudtuk, hogy kik a Ráday-dicsérte színészek. A Ráday-könyvtár egy kéziratot lajstromában sikerült megtalálnom az első előadás szereposztását s így módunkban áll megállapítani, hogy kik a kiemelt játszóik. Gróf Ráday Gedeon a német színház naponkénti látogatója volt, tehát összehasonlítási alapja is lehetett és széleskörű műveltsége is biztosíték ítéletei helyességére nézve. Ime a szereposztás:

Igaz-házi Város Polgár Mestere	Rath Úr
Igaz-háziné	Termetzky L. A.
Julis, ezeknek Leányok	Moór L. A.
Halaburdi Város Al-Notariussa	Szomor Úr
Fegyverneki Verbunkos Hadnagy	Ungvári Úr
Kövári Verbunkos Káplár	Kelemen Úr
Botsárd Igazházi szolgálója	Nemes Úr
Lázár Koldus	Fülöp Úr
Hedrik Fia	Baranyi Úr
Rajkó	Popovits Úr
Kapsi } Tolvajok	Rózsa Úr
Ragáts }	Horváth Úr
Fogdmeg } Város Szolgái	*
Körmös }	* *

A kiemelt színészek tehát a két nő szereplő, Moór Anna és Termetzky Franciska, továbbá Ráth Pál, Szomor Máté és Kelemen László. Ez eddig a legfontosabb tanúságtétel arról, hogy Kelemen nemcsak lelkes agitátor, hanem tehetséges színész is volt. A fentidézett lajstromból megállapítható későbbi szerepeinek sora is. Hajlamai a komikum felé vonták. Ő a magyar játékszín első Pontyija, Vida Pál nevezet alatt első Wachtmeister Werner-e, s első Arganja, bár a magyarításban Guttasinak hívják is. Epizód szerepekre azonban nemcsak komikai hajlama utalta, hanem kötelességérzete is: nincs az a kis szerep, melyet az összeség javáért elvállalni hajlandó ne volna.

Az első előadások eredménye mindenesetre biztató lehetett, mert különben úttörő színészeinknek nem lett volna erkölcsi erejük, hogy a magyar játékszín állandósításáért vívott küzdelmüket tovább folytassák. A siker azonban újból hitet és erőt öntött beléjük. A belső diadal, az erőpróba megvolt, így külső nehézségek nem tudták őket többé visszaretenteni.

Az előadás nemzeti eseménnyé lett, akár a szent korona visszahozása s a budai latin ujság, az *Ephemerides* e mellé is sorozza: «Laetare, Hungara Natio! Plaudito, Clara Mater Hungaria; Jam triumphat Princeps Filia Tua, Buda! Jam post recuperata, sinuque suo archissime complexa vetera Insignia, laeta se superbaque Regali circumspicit in iugo. Jam gaudet, gloriaturque fractam esse theatralibus etiam in ludis maternas linguae glaciem.»¹ A külső fény méltó volt a nagy eredmény-

¹ *Ephemerides Budenses* 1790. 537. 1.

hez: aranyzinóros magyaros ruhába öltözött nógrádi cigánybanda húzta a felvonások között. Színészeink büszkén hivatkoznak a belső eredményre a Státusokhoz és Rendekhez intézett folyamodásukban, hangoztatva, hogy «a társulat annyira vitte már dolgát a theátrumi mesterségben, hogy elsöben-is Budán, azután pedig Pesten próbáját adta tehetségeinek; pedig a' számosan egybe-gyültt Érdemes Nemes Magyar Közönségnek nem kevés megalégedésével, annyival inkább pedig az Irigyeknek érdemes meg-szégyenülésével».¹

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN

¹ Endrödy i. m. I. 32—33. l.